

УДК 349. 4

Топішко І. І.,*кандидат економічних наук, доцент Національного університету "Острозька академія"*

РОЗДЕРЖАВЛЕННЯ І ПРИВАТИЗАЦІЯ: ДО БАЛАНСУ ОЧІКУВАНЬ ТА СПОДІВАНЬ І РЕЗУЛЬТАТІВ ТА РЕАЛЬНОСТІ

Розглянуто соціально-економічні наслідки процесів роздержавлення економіки та приватизації державних і кооперативних підприємств. Обґрунтовуються пропозиції щодо необхідності суттєвої корекції реформ у соціально-економічній сфері та державному регулюванні.

Ключові слова: роздержавлення, приватизація, реформи, криза, відносини власності.

Рассмотрены социально-экономические последствия процессов разгосударствления экономики и приватизации государственных и кооперативных предприятий. Обосновываются предложения относительно необходимости существенной коррекции реформ в социально-экономической сфере и государственном регулировании.

Ключевые слова: разгосударствление, приватизация, реформы, кризис, отношения собственности.

The socio-economic consequences of processes of state dispossession of economy and privatization of state and co-operative enterprises are considered in the article. Necessity of substantial correction of reform for a socio-economic sphere and government control are being proved.

Keywords: state dispossession, privatization, reforms, crisis, relation of proprietorship.

Постановка проблеми. Загальноприйнятою в середовищі економістів, особливо теоретиків, є думка, що ядром, серцевиною, генетичним кодом будь-якої економічної системи є відносини власності. Саме відносинами власності визначається становище як окремої людини, так і великих соціальних груп, прошарків та класів у загальній системі суспільних відносин. Вони ж є визначальними у розподілі суспільного продукту, а отже, і формуванні рівня добробуту людей. Ними ж, у кінцевому підсумку, визначається тип надбудови і, в першу чергу, політичної системи суспільства. Тому дослідження як існуючого стану цих відносин, так і напрямів їх трансформації ніколи не втрачає актуальності, оскільки у відносинах власності знаходять концентроване відображення і переплетіння основні

економічні інтереси всіх без виключення економічних агентів, незважаючи на те, чи усвідомлюють вони це, чи ні.

На початку трансформації командно-адміністративної системи в ринкову (кінець 80-х – початок 90-х років) особливо важливого значення надавалося роздержавленню економіки та приватизації державних підприємств. У багатьох дослідженнях цього періоду, особливо в публікаціях науково-публіцистичного характеру, приватизація розглядалась як своєрідна чарівна “паличка-виручалочка”, змахнувши якою можна швидко та ефективно вирішити якщо не всі, то більшість складних, суперечливих і гострих соціально-економічних проблем. У більш конкретному плані прихильники швидкої і широкомасштабної приватизації відштовхувались від тези, що державна власність є недосконалою та неефективною в принципі. Навіть сьогодні, коли на кожному кроці неозброєним оком видно “провали” приватної власності, чимало дослідників не бажають “поступатися принципами”. Як зазначає А. Гальчинський, – “у проекті реформ цілком слушно йдеться про поглиблення приватизаційного процесу. Активно підтримую цю позицію, вважаючи, що частка державної власності має в перспективі зменшитися навіть не до 25-30%, як це пропонується (нині маємо 37%), а до 15-20%. Держава була і залишається неефективним власником, і будь-які очікування в цьому на краще позбавлені сенсу” [1].

Теоретики та ідеологи приватизації, незважаючи як на тенденції до посилення одержавлення (включно з націоналізацією), що чітко проявляються, особливо під час фінансово-економічної кризи, і не лише в постсоціалістичних, а й в розвинутих країнах із змішаною економікою, так і на реальні руйнівні процеси, що все чіткіше проявляються у вітчизняній економіці, із завзяттям та безпідставним ентузіазмом стверджували і продовжують це робити й понині, що приватизація дає можливість: сформувати ефективного власника; підвищити ефективність виробництва; збільшити надходження до бюджету і зменшити навантаження на нього; перетворити у реальних співвласників найманих працівників; створити середній клас; залучити інвестиції у підприємства, що приватизуються, у т. ч. іноземні; створити конкурентне середовище та підвищити чутливість підприємств до вимог ринку; демонополізувати економіку; забезпечити реструктуризацію виробництва та структурну перебудову економіки тощо.

Майже двадцятилітній період “реформ” є більш ніж достатнім для того, щоб як на шальках терезів виважити всі позитиви і негативи приватизації, встановити баланс її плюсів та мінусів і лише на цій надійній основі (положення про те, що практика є критерієм істини будь-якої теорії ще ніким не спростоване), а не на основі заскорузливих догм та міфів, сформованих ще у XVIII-XIX ст., рухатися вперед, відкриваючи простір для прискореного розвитку вітчизняної економіки і підвищення добробуту народу, а не її деградації і зuboжіння великих мас людей.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Незважаючи на те, що проблематика пов’язана з роздержавленням та приватизацією знаходилась у центрі уваги економістів, зокрема А. Гальчинського, Б. Гаврилишина, Р. Медведєва, М. Павловського, М. Павлишенка, А. Рапачинського, О. Рябченка, Дж. Сакса, Дж. Стігліца, Р. Фрідмана, М. Шніцера та ін., в ній набагато більше слухних запитань, ніж чітких і ясних відповідей. З певною умовністю погляди вітчизняних та зарубіжних економістів можна класифікувати на три напрями: оптимістичний; песимістичний; реалістичний. На перших етапах реформ домінували “оптимісти”, хоч “песимісти” і “реалісти” не дрімали також, але до їхньої аргументації належним чином не прислухалися ні наукове співтовариство, ні органи державної влади. Та й громадська думка на певний період часу в 90-х роках почала в більш позитивному плані сприймати такі підходи. Сьогодні ж ситуація докорінно змінилася. У “песимістів” та “реалістів” є набагато більше вагомих і переконливих аргументів щодо необхідності, доцільності та ефективності приватизації. Як слушно зазначає академік В. Геєць, – “наше суспільство абсолютно негативно оцінює проекти не тільки великої, але й середньої приватизації. 70-80% населення проти цього” [2]. У більш широкому плані у доповіді Академії наук України, підготовленій під керівництвом цього вченого, дається, нарешті, й влучна характеристика самої моделі соціально-економічного розвитку, в основі якої лежить приватизація. “На сьогоднішній день, – зазначається в ній, – в Україні спостерігається не просто економічна криза, а крах існуючої моделі економічного розвитку” [3]. Показово, що доповідь має назву: “Новий курс: реформи в Україні в 2010-2015 роках”. “Новий курс” Ф. Рузвельта – це політика, спрямована не на роздержавлення і приватизацію, а на посилення державного впливу в соціально-економічній сфері і обмеження ринкової саморегуляції [4, с. 580-581].

Корінне питання, на яке економісти не дають однозначної відповіді, зводиться до того, яка форма власності є більш ефективною, а, отже, й доцільною, – приватна чи державна. “Приватизатори”, як правило, обмежуються голослівними, догматичними твердженнями щодо більш високої економічної ефективності саме приватної власності. Державна ж власність у їхньому розумінні завжди і скрізь є неефективною, нераціональною, марнотратною, бюрократичною і, в кінцевому підсумку, недоцільною. Але є чимало переконливих фактів, що свідчать якраз про протилежне, на що й звертають увагу “песимісти” та “реалісти”. Зокрема, навіть дослідження МВФ по ФРН, Франції, Італії та Великобританії показало, що більш високу ефективність забезпечують саме державні, а не приватні підприємства. “Співвідношення показників продуктивності праці в державному і приватному секторах було на користь першого: у ФРН воно складало 1,34; у Франції – 1,30; в Італії – 1,21; у Великобританії – 1,91; в середньому по чотирьом країнам – 1,44” [5, с. 139].

Як слушно зауважує Б. Гаврилишин, “існують цілком достатні докази того, що лише зміни форм власності не поліпшують діяльність фірм” [6,

с. 88]. Він же вказує на досвід Сінгапуру, який за короткі терміни перетворився із відсталої країни в успішного “тигра” на базі саме державної власності: “Не треба вдаватися, – зазначає Б. Гаврилишин, – до того екстремального економічного і політичного лібералізму, скажімо, американського типу. Коли кажуть, що абсолютно все треба приватизувати. Це не виправдано. Візьмемо таку країну, як Сінгапур, де за 25 років частка валового продукту на одну особу зросла з 500 дол. до понад 25 тис. дол. І це все завдяки державним підприємствам. Причому багато з цих державних підприємств є світовими лідерами у своїх секторах економіки” [7].

У практичному плані не все так однозначно виглядає і з марнотратністю. І ще питання де її більше, – в приватному чи державному секторі економіки. Як небезпідставно стверджує Нобелівський лауреат, американський економіст Дж. Стігліц, “приватний сектор розтринькував гроші в такому темпі і таким чином, які і не снились ніколи більшості державних чиновників” [8, с. 47].

Не цілком в економічній літературі розкрито: загрози та ризики для соціальної та політичної стабільності суспільства, що обумовлюються приватизацією; наслідки надмірної поляризації суспільства і ймовірні сценарії розвитку подій у процесі неминучого загострення боротьби за переділ вже давно поділеної колишньої державної (загальнонародної) власності; взаємозв’язок приватизації і тотальної криміналізації економіки і всіх сфер суспільного буття; проблеми забезпечення суверенітету та економічної безпеки країни і т. д.

Мета і завдання дослідження. Метою статті є обґрунтування тези щодо того, що трансформація (перетворення, реформування) відносин власності неправомірно зводити лише до приватизації, що мало місце в більшості публікацій та офіційних державних документах і нормативно-правових актах.

Виклад основного матеріалу. Економічні системи колишніх соціалістичних країн, в т. ч. і України, були надмірно одержавленими. Це проявлялось, перш за все, в тому, що держава стала виконувати не лише надбудовчі, традиційні для неї з давніх часів функції, а й функції базисні. Причому, таке розширення функцій держави розглядалось як одна із головних переваг нової економічної системи, як надійна запорука і гарантія її безкризового, планомірного, поступального, прогресивного розвитку. Одержавлення і високий рівень централізації мали цілий ряд добре досліджених і відомих беззаперечних позитивів та переваг. Разом з тим, вони мали й серйозні вади, недоліки та суперечності, які прискорено загострювались упродовж 60-80-х років. Це й обумовило постановку питання щодо необхідності роздержавлення економіки. Проте процес роздержавлення економіки чимало впливових економістів і політиків почали зводити до перетворення держави в “нічного сторожа”, усунення її взагалі від виконання соціально-економічних функцій та ідеалізації принципу ринкової

саморегуляції (“хай іде все як іде”). Наслідком реалізації такого підходу було формування в 90-х роках своєрідної економічної системи, для характеристики якої найбільш адекватною категорією є “анархокапіталізм”. Теоретиками реформ та їх провідниками не була взята до уваги та обставина, що роль і значення держави суттєво, докорінно змінилися в умовах сучасної ринкової капіталістичної системи порівняно з епохою класичного капіталізму. Власне, в силу цієї обставини і самі економічні системи сучасних розвинутих в економічному відношенні країн стали частіше характеризувати як змішані, а не капіталістичні.

Ще в 30-х роках ХХ ст. видатний англійський економіст Дж. М. Кейнс переконливо довів, що в нових умовах рівновага може встановлюватись при неповному і неефективному використанні факторів виробництва. Звідси робився логічний висновок, що механізм саморегуляції вичерпав себе. Необхідне державне регулювання економіки. “Я покладаюся на державу: я покидаю точку зору *lasser faire*, – зазначав він, – правда, без ентузіазму і не тому, що відчуваю неповагу до цієї старої доброї доктрини, а тому, що подобається нам чи ні, часи її успіхів минули” [9, с. 111]. Відтоді і до наших днів чітко проявляється загальний тренд до посилення державного впливу, хоч в окремі періоди інтенсивність прояву цієї тенденції в силу як об’єктивних, так і суб’єктивних чинників суттєво різняться. “Правильно чи ні, – зазначають американські економісти Р. Гейлбронер і Л. Тарроу, – але упродовж останнього століття виникла тенденція до збільшення втручання в роботу економічної системи. Це ґрунтується не лише на переконаннях наших економістів щодо можливості ефективного втручання в економіку ... Але й на тому, що завжди існував наростаючий політичний тиск “робити щось” для ліквідації скрутного економічного становища. Бажання стояти осторонь і дозволити системі самій вирішувати свою долю є, в основному, справою минулого. Філософія Адама Сміта була відсторонена філософією Джона Мейнарда Кейнса. Ми можемо втручатись не дуже ефективно або досягнути неочікуваних результатів – словом, застереження Мілтона Фрідмана в дійсності можуть підтвердитись. Але ми ніколи не будемо задоволені пасивним ставленням до економічної системи. “Нічого не робити” – такий політичний вибір можливий, але насправді це не вибір” [10, с. 128]. На необхідність ефективного державного регулювання в сучасних умовах вказують не лише економісти та крупні менеджери, а й міжнародні фінансові структури. “Без ефективної держави, – зазначається в доповіді Світового банку, – стійкий розвиток, як економічний, так і соціальний, неможливий” [11, с. 4].

Найбільш глибинна, фундаментальна проблема в процесі реформ зводиться до пошуку і встановлення, враховуючи всі конкретні обставини місця і часу, оптимального співвідношення між ринковою саморегуляцією та державним регулюванням. Як вітчизняний, так і світовий досвід вказує на неефективність і несприйнятливність в сучасних умовах крайнощів. Але

між державою – “нічним сторожем” і державою – “лавіафаном” лежить досить широкий “коридор свободи”. До того ж поняття оптимальності щодо цих процесів не має і не може мати в принципі раз і назавжди заданих параметрів. Траєкторія руху по цьому коридору має виключати як подавлення індивідуальності державою, так і гніт її “фетишем” ринку. У роки ж “ринкових” реформ відбулася різка зміна полюсів, в усякому разі для більшості населення. Сталося це тому, що реформи базувались на основі теоретичної концепції монетаризму. Як слушно зазначає С. Яременко, – у нас гірше ніж у інших тому, що “ми виявилися однією з країн, що вірять в догми монетаризму, в які вже не вірить ніхто в світі” [12].

Однією з найголовніших догм монетаризму є та, відповідно до якої ринок може ефективно функціонувати лише на базі приватної власності. Оскільки економічні системи колишніх соціалістичних країн базувались на державній власності, а створення недержавного, приватного сектора з нуля потребувало багато часу і зусиль, цим країнам був “рекомендований” звичний для них революційний шлях формування приватного сектора (як свого часу і його знищення) через волонтариське перетворення державної власності на приватну “простим” способом – передачею майна та майнових прав державних підприємств приватним особам. Причому, деякі радники та науковці виходили з того, що цими приватними особами мають бути іноземці. “Аналізуючи моделі продажу акцій, – писали Роман Фрідман та Анджей Рапачинський, – ми вже відзначили окремі труднощі щодо самої ідеї головного інвестора. З багатьох причин він має бути іноземним, бо дуже мала кількість східноєвропейців може собі дозволити купити значний пакет акцій великого підприємства, і не так багато з них мають достатній досвід, щоб вдосконалювати й контролювати випуск сучасної продукції” [13, с. 45]. Як неодноразово наголошував глава теоретичної школи монетаризму М. Фрідман, усе, що потрібно постсоціалістичним державам для досягнення успіхів у ринкових перетвореннях, зводиться до трьох моментів: по-перше, приватизація; по-друге – приватизація; по-третє – приватизація.

Таким чином, під зовнішнім тиском в економічній політиці багатьох постсоціалістичних країн, у т. ч. й в Україні, взяла гору, причому з безпідставними претензіями на абсолютну істину, догма представників правого крила сучасного лібералізму, згідно з якою приватний сектор у цих державах повинен формуватися не поряд з існуючим державним, органічно його доповнюючи, а за рахунок і замість нього. Тобто, приватизація розглядалась не як процес створення нового багатства і власності на основі продуктивної діяльності, а як процес перерозподілу вже створеного попередніми поколіннями народного надбання. І саме в цьому її найбільш суттєва вада.

“Провал приватизації як основи створення ринкової економіки, – зазначає Нобелівський лауреат Дж. Стігліц, – був не випадковим, а передбачуваним наслідком способу її проведення. Оскільки подібна грабіжницька приватизація багатьма не визнавалась легітимною, вона підірвала репутацію

ринкового капіталізму більше, ніж доктрина “ери комунізму” [14, с. 9]. І тільки ті країни, державне керівництво яких не стало на шлях бездумного впровадження рецептів МВФ, зуміли не тільки уникнути тотальної розрухи, а й забезпечити небачені досі (Китай, В’єтнам, Білорусь) темпи соціально-економічного розвитку. Взагалі досвід реформ у постсоціалістичних країнах однозначно вказує на те, що чим вищий рівень лібералізації за рецептами монетаристів, тим більший ступінь деградації економіки та соціальної сфери. Особливо яскраво це видно за результатами реформування соціально-економічної сфери Білорусі та України. В Білорусі “нема великих приватних статків” [15], олігархічних кланів. 80% активів належить до державної або кооперативної власності. І саме “та обставина, – зазначає Рой Медведев, – що в Білорусі успішно працюють саме радянські активи, ставить під сумнів і легітимність, і успіх... “шокової терапії” [15].

Декларована “реформаторами” на старті реформ приватизація мала б забезпечити повернення народу створеної його працею власності, органічно поєднати працю із власністю і забезпечити подолання відчуження. Насправді ж її реальний зміст звівся до небаченого як за масштабами, так і темпами пограбування народу і позбавлення його вже не тільки реального, як це було в радянські часи, а й формального (юридичного) права власності.

Спочатку, протягом усього двох-трьох років, через механізм штучно розкрученої гіперінфляції була конфіскована основна частина заощаджень народу (на початок 90-х років вклади населення становили майже 60 млрд. крб., або майже 90 млрд. дол.). Нагадаємо, що заощадження населення завжди були і є індивідуальною, особистою, а отже і найдорожчою, найближчою для громадян країни власністю. І вона, ця власність, завжди була під “охороною” Конституції і закону. Але гарант Конституції замість того, щоб забезпечувати корінні, фундаментальні права громадян, реалізацію принципу священності та недоторканності власності, почав вибірково та своєрідно трактувати як сам цей принцип, так і роль влади та держави у його реалізації. “Для мене було очевидно, – зазначає Л. Д. Кучма, – що держава ... зобов’язана стати на сторожі класу власників, що народжується” [16, с. 95]. Гіперінфляція не була і не могла бути об’єктивно зумовленим процесом чи чимось на зразок стихійного лиха, як її намагались і намагаються представити “реформатори” і списати на неї конфіскацію заощаджень. Вона була породжена їхньою ж політикою “лібералізації” цін і розглядалась ними з самого початку реформ як надійний і неодноразово перевірений світовим досвідом засіб перерозподілу національного багатства на користь невеликої групи нуворишів. Це переконливо довів Дж. М. Кейнс ще в 20-х роках. “За допомогою тривалої інфляції, – писав найвидатніший економіст ХХ ст., – уряди можуть конфіскувати у своїх громадян, таємно й непомітно, значну частину їхнього добробуту. В такий спосіб вони здійснюють не просто конфіскацію, а конфіскацію довільну, і тоді як цей процес багатьох позбавляє остан-

нього, він призводить до збагачення невеликої кучки людей. І такий довільний перерозподіл добробуту б'є не лише по стабільності, а й по самій вірі у справедливість існуючого розподілу суспільного багатства... Процес підвищення добробуту перетворюється в азартну гру й лотерею... Не існує більш спритного і безвідмовного способу руйнації існуючих основ суспільства, ніж дестабілізація валюти" [17, с. 87,92]. Нині ж "реформаторами" пропонується, і це в кращому варіанті, компенсувати заощадження за рахунок бюджетних коштів. Таким чином, відшкодування пограбованого (фактично менш як десятої його частини) пропонується здійснювати шляхом дальшого пограбування все тих же раніше вже пограбованих громадян, але тепер уже через посилення податкового пресу, оскільки єдиним джерелом бюджетних надходжень є прямі і непрямі податки. І ніхто із сьогоднішніх "батьків нації" навіть не ставить питання про повернення народу конфіскованої у нього власності тими, хто це власне і здійснив, себто олігархами, кланами, "новими українцями", іноземними "інвесторами", корумпованими політичною "елітою" та чиновництвом.

Паралельно із конфіскацією заощаджень відбувалась так звана мала приватизація, суть якої звелася до передачі за безцінь у руки своїх (для чиновництва) людей значної частини народного надбання. Сміховинною, тим більше на фоні реальних цін на житло, виявилась вартість житлових приватизаційних чеків.

Нарешті "народна" чи "велика" приватизація через приватизаційні чеки, що мали б уособлювати передачу народу як найвищому суверену основної частини народного надбання, створеного тяжкою, малооплачуваною працею багатьох поколінь. Але їх реальна вартість виявилась п'ятидесятидоларовою, тобто еквівалентною годинній мінімальній заробітній платі в європейських країнах і денній мінімальній зарплаті в УРСР. Як зазначає Л. Д. Кучма, – користуючись законом, будь-хто, у кого була голова на плечах, "скупував сертифікати і отримував за них підприємства" [16, с. 112]. Лукавство колишнього "гаранта" в даному випадку полягає в тому, що відповідно до діючого на той час законодавства вільні купівля-продаж приватизаційних сертифікатів в Україні, на відміну від ваучерів у Росії, заборонялись. Тому скупувати сертифікати міг не будь-хто, і тим більше не законотворчі громадяни України, яких і тоді і нині абсолютна більшість, а лише порушники закону, які вочевидь були під "кришею" органів влади та правоохоронних структур. Інакше як можна було пояснити відсутність будь-якої реакції на явні, кричущі, масові, демонстративні і зухвалі порушення чинного на той час законодавства.

Жодна з поставлених на старті "великої приватизації" проблем не була розв'язана, навіть частково і, що найголовніше, не створено передумов для розв'язання цих проблем у майбутньому. Навпаки, більшість із них різко загострилися і продовжують загострюватись. І це незважаючи на те, що проблеми приватизації всі ці роки перебували в центрі уваги всіх гілок

і рівнів влади. Єдиним відчутним результатом “великої приватизації” є концентрація державного (народного) надбання в руках невеликої групи компрадорських кланів, які стали диктувати свою волю владі, а отже, державі і народу, одночасно козачкуючи у міжнародного фінансового капіталу, обслуговуючи його потреби та інтереси і цинічно нехтуючи корінними інтересами українського народу. Проголошена як народна, фактична приватизація виродилась в потворну олігархізацію економіки. Основна частина народної (державної) власності перейшла у власність, під контроль та підпорядкування обмеженого числа “сімей”-кланів, наближених до верхівки політичного та державного керівництва. Іншими словами, державна власність, створена працею народу, яка перебувала у фактичному розпорядженні парт номенклатури, активних та завзятих “будівельників” “світлого комуністичного майбутнього”, перейшла в їхню ж індивідуальну приватну власність, а самі вони, разом з новоявленими “патріотами” та “демократами”, перетворились на не менш активних і відданих будівничих, але тепер вже не комунізму, а дикого, потворного, номенклатурно-кримінального капіталізму. “20 “сімей”-кланів, – зазначав відомий економіст і державний та політичний діяч М. А. Павловський, – володіють 80% багатства України, а решта 20% залишено для 49 млн. чоловік; 2% людей в Україні живе заможнo, 82% – за межею бідності” [18, с. 219]. Як говорить народне прислів’я: “Кому війна, а кому мати родна”.

У ході приватизації промислових підприємств під прапором боротьби з монополізмом (в багатьох випадках державний монополізм був трансформований у монополізм приватний, а отже і більш загрозливий та небезпечний) зруйновано більшість цілісних, життєздатних та конкурентоспроможних виробничо-майнових комплексів (виробничих та науково-виробничих об’єднань), особливо в машинобудуванні, легкій, електротехнічній промисловості, приладобудуванні та галузях військово-промислового комплексу. “Цю приватизацію можна назвати приватизацією шляхом зловмисної безгосподарності” [16, с. 288]. Державні підприємства свідомо і цілеспрямовано доводились до банкрутства з тим, щоб “потім взяти в приватну власність. Причому за копійки. Весь сенс в тому, щоб за копійки” [16, с. 288]. Це різко знизило науково-технічний, інноваційний потенціал української економіки, рівень її конкурентоспроможності. Так і не відбулося трансформації наших великих підприємств та об’єднань у потужні корпорації, холдинги, промислово-фінансові групи тощо, здатні вести боротьбу на внутрішньому та світовому ринках із великими транснаціональними корпораціями. А саме ТНК є домінуючою економічною потугою на сучасних ринках, оскільки вони вирішальною мірою формують основні параметри світового ринку (обсяги продажів, рівень цін, техніко-технологічний рівень продукції та стандарти її якості, умови післяпродажного обслуговування тощо). Без створення в ході ринкових реформ і приватизації структур, здатних конкурувати з ТНК, боро-

тися з ними за ринки збуту, годі сподіватися на входження країни в систему світогосподарських координат на рівноправних і вигідних умовах.

Не сприяла приватизація і структурній перебудові економіки. Протягом 90-х років у структурі народногосподарського комплексу України не відбулося прогресивних змін. Більше того, відтворювальні диспропорції прискорено наростали. Різно знижувався інноваційний, науково-технічних потенціал. “В Україні, – зазначають автори проекту “Національна стратегія розвитку “Україна-2015” під керівництвом В. П. Семиноженка, – близько 95% обсягів виробленої продукції належить до третього (60%) і четвертого (35%) укладів... Частка ж продукції вищих технологічних укладів в економіці країни складає: 4% – для п’ятого і 0,1% – для шостого. Зростання ВВП за рахунок введення нових технологій в Україні оцінюється всього у 0,7%, в той час як у розвинених країнах цей показник досягає 60% і навіть 90%” [19, с. 41]. Підвищення питомої ваги базових галузей у загальному обсязі промислового виробництва при суттєвому його загальному спаді зумовило стрімке зростання енергоємності ВВП. За даними колишнього радника Президента України проф. А. С. Гальчинського за неповних 10 років вона збільшилась удвічі і становить 1,91 кг умовного палива на 1 дол. ВВП, тим часом як в розвинутих країнах 0,2 кг [20, с. 8]. Реальне життя спростувало ще одну догму монетаризму, догму щодо ефективності механізму ринкової саморегуляції, і особливо в тій частині, що стосується забезпечення прогресивних структурних змін. Досвід ХХ ст. не дає прикладів ефективної структурної перебудови, яка була б забезпечена приватним сектором, без державного втручання, на основі механізму ринкової саморегуляції. Натомість є немало прикладів, коли цей механізм забезпечував “латиноамериканізацію” – перетворення розвинутих в економічному відношенні держав на периферію світового господарства.

У наших конкретних соціально-економічних умовах приватний сектор виявився, всупереч догмам і міфам монетаристів, нездатним, причому нездатним в принципі до інноваційної діяльності. Характеризуючи взаємозв’язок приватизації з інноваційною та інвестиційною діяльністю, нинішній голова фонду Держмайна Олександр Рябченко зазначає: “Фінансово-промислові групи просто приклеювалися до держвласності й поступово висмоктували з неї всі соки. А потім проводили її через банкрутство і ставали фактичними власниками. Частенько від підприємств залишалися тільки вивіски з боргами... Зараз, наприклад, багато говориться про інновації. Але не вийде це масштабно у приватного власника. Саме держава повинна цей процес очолити, організувати і зрушити з місця, у тому числі й щодо фінансового та ресурсного забезпечення. Тут не можна сподіватися на приватний капітал. Це – завдання державного апарату, завдання державної власності. І на них потрібно концентрувати зусилля” [21]. Отже, виходить, що держава з часткою власності 15-20% має не лише контролювати, регулювати, організовувати, а й безпосередньо фінансувати інновації та інвестиції. А тим часом

приватний сектор з часткою 80-85% лише “стригти купони”, привласнювати левову частку суспільного продукту і фактично його транжирити.

Недостатньо контрольована і регульована державою діяльність приватних підприємств, як показує досвід, може бути і є не лише економічно неефективною, соціально несприйнятливою і небезпечною. Вона створює прямі загрози самим основам економічної безпеки країни, її суверенітету та незалежності. Через приватні структури з України виведено за кордон сотні мільярдів доларів, і це в той час, коли стрімко нарощується зовнішній державний борг. Лише в критично-кризовому 2008р., за даними ДПАУ “з України за посередництва банків було вивезено близько 17,5 млрд. дол” [22].

Всупереч оптимістичним сподіванням “приватизаторів”, не стала приватизація ефективною і в чисто фінансовому плані. За даними голови спеціальної контрольної комісії Верховної Ради з питань приватизації Є. Мармазова за всі роки, що проходила приватизація, в дохідну частину державного бюджету країна отримала лише 5,3 млрд. євро [23]. Причому “ніхто не знає” [23] куди ж пішли ці мізерні, мізерні в порівнянні з реальною вартістю приватизованого майна, кошти.

Особливо багато говорилось і говориться до цього часу про те, що приватизація дозволить ліквідувати хронічну дефіцитність споживчого ринку, збалансувати попит і пропозицію і, таким чином, ліквідувати незмінний атрибут командно-адміністративної системи – постійні черги. Черги дійсно усунуті, що немалою частиною реформаторів вважається за величезне і чи не єдине досягнення, але за рахунок яких чинників і якою ціною? Збалансування споживчого ринку відбувалося за рахунок стрімкого зростання цін і такого ж стрімкого зниження реальних доходів більшості населення. Сьогодні “юліна” тисяча офіційно прирівняна до тисячі радянських карбованців. За тисячу “дерев’яних” можна було купити понад 7000 кг печеного житнього хліба. За “юліну” ж тисячу лише біля 250 кг. В результаті “м’яса та м’ясопродуктів українці споживають 45,7 кг на особу за мінімальної норми 52 кг, молока та молочних продуктів 213 і 321 кг, відповідно, плодів, ягід і винограду – 42 і 68” [24]. Але головний програш масового споживача від приватизації навіть не в цьому. Він в тому, що на полиці наших приватних супермаркетів буквально хлинув потік суцільного фальсифікату замість високоякісних продуктів харчування. Фальсифікуються, причому масово, навіть ліки. До ковбаси без м’яса, молока і сметани без молочного жиру і т. д. вже починають звикати молоді покоління. А це вже загрози найвищого порядку, загрози генетичного характеру.

Позбавлення народу власності на засоби виробництва зумовлює (до речі, в повній відповідності до Маркса, хоча “реформатори” на словах всіляко від нього відхрещуються) і позбавлення власності на створюваний його працею продукт. Для представників найманої праці ключовим, набагато важливішим моментом у відносинах власності в поточному періоді є навіть не характер привласнення засобів виробництва, а характер привласнення створюваного

продукту. І особливо пропорції, що складаються в процесі цього привласнення. В ході приватизації і “ринкових” трансформацій відбулися суттєві зміни в цих пропорціях. Тому не випадково, що ця проблема старанно замовчується реформаторами. Та й у науковій літературі в більшості випадків форми реалізації відносин власності зводяться лише до володіння, розпорядження та користування, і упускається така форма як вилучення (отримання) доходу.

Криза у сфері оплати праці є набагато глибшою і критичною за кризу загальноекономічну і фінансову. Темпи падіння реальної заробітної плати та похідних від неї доходів набагато перевищували темпи зниження обсягів виробництва. І якщо на початок 2008 р. ВВП України складав біля 70% від рівня 1990р., то реальна заробітна плата була нижчою щонайменше у 2,5 рази, а реальні доходи – у 3,5-4 рази. Така ситуація є наслідком зниження питомої ваги (долі) заробітної плати в доданій вартості, в структурі ВВП. Суттєво, в рази нижчою, порівняно з розвинутими країнами, є також доля заробітної плати в собівартості продукції. І, насамперед, саме цими обставинами, а не лише нижчим рівнем продуктивності праці, пояснюється більш низький рівень заробітної плати. Навіть порівняно з країнами СНД, не говорячи вже за розвинуті в економічному відношенні країни. Зниження заробітної плати, утримання її тривалий проміжок часу на рівні значно нижчому за вартість робочої сили і є основним джерелом карколомного зростання надприбутків “нових українців”. Це дає підстави стверджувати, що в процесі “ринкових” реформ і приватизації штучно відтворений антагонізм, причому у вкрай загостреній формі, між працею і капіталом, між найманими працівниками і новоспеченими власниками-нுவоришами.

Особливо слід підкреслити, що надприбутки використовуються далеко не по-фордівськи, непродуктивно, марнотратно з точки зору загальносуспільних інтересів. Зокрема, О. Кальман, головний науковий співробітник Національної академії прокуратури України зазначає, що “підприємці середньої руки відраховують до 50% своїх прибутків державним службовцям, кримінальним угрупованням і правоохоронним органам” [25]. Він же зазначає, що визначальним чинником криміналізації економіки і суспільства, організованої злочинності та корупції є саме приватизація.

Проте, незважаючи на негативні наслідки та тенденції, породжені приватизацією, реформатори з більшовицькою завзятістю продовжують проводити нову “генеральну лінію”, вважаючи її, звичайно ж, “єдино правильною”. Вони вже впритул добрались до найціннішого загальнонаціонального надбання – землі. Суспільству цілеспрямовано нав’язується думка, що єдиним шляхом розв’язання всіх гострих проблем на селі є утвердження приватної власності на землю і введення її в ринковий обіг, перетворення на об’єкт купівлі-продажу. “Приватна власність на землю має стати домінуючою базою аграрних перетворень” [26]. Ця теза з доповіді Президента в жовтні 1994 року стала альфою і омегою реформ аграрного сектора економіки.

Завершення земельної реформи за таким сценарієм призведе до черго-

вого обезземелення селянства. Земельні паї неминуче, причому протягом незначного часу, будуть відчужені у нинішніх власників шляхом купівлі-продажу, а також через використання механізму застави й опиняться у невеликій групі все тих же олігархів. Відбудеться злиття фінансового капіталу, в тому числі тінювого і кримінального, з великоземельною власністю. Нинішні працівники (вони ж в основному і власники земельних паїв) перетворяться на повних "пролетарів", а керівники господарств – на дрібних прикажчиків на службі у дійсних власників – фінансових та земельних магнатів. Отже, робляться спроби створити в процесі приватизації землі передумови, які б давали невеликій групі людей можливість законно привласнювати суспільне багатство не на трудовій основі, а на основі титулу власності. Земля, як тільки вона вводиться до ринкового обігу, стає фактором виробництва, що набуває здатності приносити доходи. "Як тільки земля стає приватною власністю, – зазначав А. Сміт, – землевласник вимагає частки з будь-якого продукту, який працівник може виростити на цій землі або ж зібрати з неї. Його рента становить перше відрахування з продукту праці" [27, с. 134]. Це відрахування становить до третини створеного працівником продукту, а нерідко і значно більше.

Слід зважати також і на те, що приватизація землі і введення її в ринковий обіг неминуче призведе до масового і хронічного безробіття на селі; загострить проблему утримання об'єктів інфраструктури, особливо соціальної; зумовить наростання соціальної та політичної напруженості; суттєво погіршить морально-психологічний клімат; загострить криміногенну ситуацію.

Наслідком земельної реформи в тому варіанті, як вона нині здійснюється, стане відділення функцій господарювання та праці від власності (володіння). Утворяться дві групи суб'єктів земельних відносин – власники та користувачі (орендарі).

Незначний фінансовий вигравш від продажу землі у нинішніх дрібних власників буде поглинутий їх втратами як споживачів унаслідок суттєвого підвищення цін на продовольство. Зростання останніх, причому суттєве, станеться неминуче, оскільки всі витрати, пов'язані із здійсненням операцій по купівлі-продажу землі, а також з її орендою в кінцевому підсумку будуть відшкодовуватись споживачами. Ще в більшому програші опиняться споживачі, які не мають ніякого відношення до земельної власності, а це переважаюча більшість населення. Програє і держава, оскільки приватизація землі суттєво обмежує її власність, а отже і звужує джерела формування доходів державного бюджету. Суттєвий і довготривалий вигравш забезпечать собі лише нинішні представники великого капіталу (частково також і середнього), які в недалекому майбутньому стануть також і представниками великої земельної власності. Таким чином, відбудеться зрощення крупного фінансового капіталу із крупною земельною власністю. Якщо врахувати, що представники нинішнього крупного капіталу зрощені з владою, то маємо всі шанси отримати симбіоз політичної влади, фінан-

сового капіталу і земельної власності. Нічого позитивного він не принесе ні народу, ні державі. Тим більше не розв'яже корінних проблем сільського господарства і соціального розвитку, а лише загострить їх.

Висновки. 1. Існуюча на сьогодні в Україні модель соціально-економічного розвитку (“олігархічного”, “кланового”, “мафіозного”, “кумівського”, “державно-олігархічного” і т. д. капіталізму) об'єктивно потребує докорінної зміни, як мінімум суттєвої корекції. Вона не відповідає домінуючим в цивілізованих країнах тенденціям розвитку економіки та соціальної сфери. На відміну від вітчизняних горе-реформаторів це було зрозумілим навіть для багатьох американських економістів ще на середину 90-х років. Зокрема, Мартін Шніцер зазначав: “всеосяжна економічна й політична криза багато в чому пов'язана з невизначеною, а часом просто деструктивною економічною політикою... Прагнення до яконайскорішого демонтажу адміністративно-командної системи і звільнення від пануючого ультраетатизму закономірно вивело на передній план неоліберальну ідеологію, що спіралась на дерегуляцію й роздержавлення економіки. Це був шлях епігонства ідей монетаризму як універсальної моделі ринкової трансформації без урахування економіко-соціологічних реалій України” [28, с. 297].

2. Жодна форма власності в складних сучасних системах не може вважатися як абсолютно досконалою і ефективною та сприйнятливою, так і віджилою, неефективною, нераціональною та несприйнятливою. Тому в реальній економічній політиці потрібне не утвердження домінування тієї чи іншої форми, а стимулювання оптимального їх комбінування, поєднання різних форм, утвердження реального плюралізму. В один і той же час, в рамках однієї і тієї ж економічної системи в одних секторах і сферах більш ефективною, а отже і більш доцільною може виявитися одна форма власності, а в інших – інша. А отже всі форми власності мають бути і реально рівноправними. Зокрема, державна власність має бути не менш священною і недоторканою, ніж приватна. Хоча б в силу тієї обставини, що на цю форму власності “зав'язані” інтереси, нерідко інтереси корінні, фундаментальні, великих мас людей, у багатьох випадках всього суспільства чи/і держави.

3. Докорінного перегляду в умовах сучасної України потребує сама філософія відносин власності. З початку 90-х років і до сьогоднішнього дня головний зміст реформ зводився до проведення приватизації, причому “приватизації будь-якою ціною, з будь-якими втратами” [16, с. 432].

4. Стратегія реформ, суть якої полягає у зведенні удосконалення всього комплексу відносин власності до приватизації є глибоко хибною, на що сьогодні вже чітко вказує не лише теорія, а й практика господарювання. Зокрема, в деяких важливих галузях і секторах більш доцільною і необхідною є не приватизація, а повернення в державну власність раніше приватизованих об'єктів (націоналізація). Це стосується, передусім, об'єктів паливно-енергетичного комплексу, фінансового сектору, машинобудування, військово-промислового комплексу та інформаційної сфери.

Література:

1. Гальчинський А. Президентський проект реформ – на доопрацювання // Дзеркало тижня. – 12 червня 2010. – № 22.
2. "2000". – 4 червня 2010. – № 22.
3. "2000". – 11 червня 2010. – № 23.
4. Топішко І. "Новий курс" Рузвельта. Економічна енциклопедія. – Том 2. – Київ, 2001.
5. Кара-Мурза С. Г. Власть манипуляції. – М., 2007.
6. Гаврилишин Б. Дороговкази в майбутнє. – К., 1994.
7. Гаврилишин Б. Форум мільярдерів у Києві // Експрес. – 17 червня 2005.
8. Российский экономический журнал. – 2008. – № 3-4.
9. История экономических учений. Часть II. – М., 1994.
10. Роберт Гейлбронер, Лестер Тароу. Економіка для всіх. – Львів: Просвіта, 1995.
11. Отчет Всемирного банка // Вопросы экономики. – 1997. – №7.
12. "2000". – 2010. – № 9.
13. Фрідман Р., Рапачинський А. Приватизація у Східній Європі: чи всі можливості держави вичерпано? – К., 1995.
14. Стиглиц Дж. Куди ведуть реформи? (К десятиліттю початку переходних процесів) // Вопросы экономики. – 1999. – № 7.
15. Медведев Р. Белорусская крепость // "2000". – 16 квітня 2010.
16. Кучма Л. После майдана. – Киев-Москва, 2007.
17. Сакс Дж., Пивоварський О. Економіка перехідного періоду. – К., 1994.
18. Павловський М. Стратегія розвитку суспільства: Україна і світ. – К., 2007.
19. Національна стратегія розвитку "Україна-2015". – К., 2008.
20. Гальчинський А. Відновити дієздатність держави // Економіка України. – 2000. – №8.
21. Рябченко О. Змагання за інвестора // День. – 9-10 квітня 2010. – № 62-63.
22. Дубинський О. "Оленярі" // Дзеркало тижня. – 28 лютого 2009. – №7.
23. "2000". – 6 березня 2009р.
24. Чопенко В. На кого ставимо, кріпаки? // Дзеркало тижня. – 2010. – №1.
25. Кальман О. Що протиставити злочинності // Дзеркало тижня. – 7 березня 2009. – №8.
26. Кучма Л. Д. Шляхом радикальних економічних реформ. – К., 1994.
27. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов. Антология экономической классики. – Т. 1. – М., 1993.
28. Шніцер М. Порівняння економічних систем. – К.: Основи, 1997.